

IOAN DURA

DIALOG, TOLERANȚĂ, LIBERTATE

**Configurații ale religiei
în tranziția de la secularizare la pluralizare**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2022

Cuprins

INTRODUCERE	5
I. GLOBALIZAREA ȘI PLURALISMUL RELIGIOS	7
1.1. Globalizarea – un fenomen multilateral.....	7
1.2. Dialectica <i>local-universal</i> în cultura globală emergentă	11
1.3. Granițe: de-localizarea și re-localizarea culturilor religioase	17
1.4. Diversitate și pluralism religios – cadre conceptuale	25
1.5. Pluralism, exclusivism, inclusivism – dimensiuni atitudinale.....	35
1.6. Societate și pluralism religios – construcții politico-democratice.....	42
II. SECULARIZARE ȘI DESECULARIZARE: CONDIȚII ALE RELIGIEI ÎN SOCIETATEA OCCIDENTALĂ.....	49
2.1. Secular, secularizare – abordări critice la José Casanova.....	50
2.2. Teoriile secularizării.....	56
2.3. Desecularizarea lumii în gândirea lui Peter L. Berger.....	58
2.4. Configurațiile secularismului în societatea pluralistă după Charles Taylor	66
2.5. Relația Stat – Religie: separare, neutralitate, laicitate.....	70
III. TOLERANȚA RELIGIOASĂ	83
3.1. Tolerare și toleranță.....	84
3.2. Toleranța – metamorfoze ale unui concept multilateral	95
3.3. Toleranța în logica politicilor democratice	101
3.4. Valențele toleranței religioase.....	106
IV. LIBERTATEA RELIGIOASĂ	117
4.1. Libertatea religioasă în registrul drepturilor umane. Actele normative internaționale	118
4.2. Libertatea religioasă – semnificații în Occident și Orient	131
4.3. Libertatea religioasă – un drept natural	135
4.4. Reflecții asupra libertății religioase la Tertulian	141
4.4.1. Contextul plurireligios contemporan lui Tertulian	141
4.4.2. Libertatea religioasă - <i>humani iuris</i> (dreptul omului) și <i>naturalis</i> <i>potestatis</i> (puterea naturală).....	148
V. DIALOGUL INTERRELIGIOS – DE LA DIVERGENȚĂ LA CONVERGENȚĂ	159
5.1. Condiții pentru un dialog interreligios constructiv.....	160
5.2. Decalogul dialogului interreligios în formularea lui Leonard Swidler	167

5.3. Premise etice ale dialogului interreligios	173
În loc de CONCLUZII: Fundamentalismul religios solicită un răspuns...	179
BIBLIOGRAFIE	189

I. GLOBALIZAREA ȘI PLURALISMUL RELIGIOS

Indiferent cărei culturi religioase aparținem, care ne marchează, de altfel, identitatea, evidența diversității religioase este incontestabilă. În circuitul dinamicii interrelaționării în plan social, economic și cultural, religia este antrenată în ritmul globalizării. Globalizarea este realitatea secolelor XX–XXI, care, pe baza noilor tehnici de comunicare și a trendurilor economice, generează un anumit tip de reprezentare a culturilor religioase *în relație* unele cu altele. De unii vehement contestată, de alții asiduu susținută, *globalizarea*, în complexitatea formelor ei, este provocarea conștientizării diversității religioase, fie că o acceptăm sau nu. Cheia este modul în care învățăm astăzi să ne raportăm unii la alții, creștinii față de musulmani, musulmanii față de evrei, budiștii față de hinduși, hindușii față de taoiști etc., dat fiind faptul că identitățile religioase se intersectează în aceeași spațialitate socială.

Acest capitol își propune o evaluare a formelor globalizării, a modului în care globalizarea dinamizează intersecția religiilor și modul în care statul democratic gestionează diversitatea religioasă în conformitatea principiului de *libertate*.

1.1. Globalizarea – un fenomen multilateral

Într-o logică comparativă, simplistă și obiectivă, lumea de azi diferă în aspecte substanțiale de lumea de ieri, iar lumea de mâine va diferi, în multe aspecte, de lumea de azi. Progresul tehnic a impus noi vectori ritmului vieții în toate dimensiunile sale: social, religios, economic, cultural, ceea ce a dus la o elasticizare și o lărgire de orizonturi în care lumea a devenit spațiul “comun” al tuturor. Granițele teritoriale care delimitau națiuni, granițele culturale care delimitau civilizații, granițele religioase care delimitau identități și configurații particularizate ale relației cu Divinitatea / Realitatea

Ultimă, sunt astăzi depășite prin ceea ce se numește *globalizare*. Așa cum Samuel P. Huntington se pronunța în anii '90, lumea de la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI este o "lume multi-polară și multi-civilizațională", în care diferențele esențiale dintre oameni nu sunt cele politice, sociale, economice, ci cele culturale.² Despre impactul globalizării asupra culturii, în acest registru intrând și dimensiunea religioasă a vieții, voi reveni după ce ofer un cadru conceptual al semnificațiilor globalizării.

Globalizarea este un proces multi-lateral și întreține un paradox al raportului dinamic de poli opuși: *unitate* (omogenitate) – *diversitate* (pluralitate). Așa cum se pronunță Jean Nederveen Pieterse, există o variație de opinii ale cercetătorilor cu privire la semnificația globalizării, unele dintre ele situându-se într-un consens general, iar altele evidențiind o serie de controverse în scopul unei definiții complete care să acopere toate planurile conceptuale. Consensusul întrunește patru afirmații: (a) globalizarea este modelată de schimbările tehnologice; (b) globalizarea implică reconfigurarea statelor; (c) globalizarea se desfășoară în tandem cu regionalizarea; (d) globalizarea este inegală. Controversele implică șase întrebări: (1) globalizarea este, în esență, economică sau multidimensională? (2) ce este "globalizarea"? (3) globalizarea este un proces istoric recent sau pe termen lung? (4) globalizarea există sau este o realitate retorică? (5) globalizarea este capitalismul neoliberal? (6) globalizarea este gestionabilă?³

Din perspectiva fiecărui domeniu, se pot emite variate definiții ale globalizării. Astfel, din punct de vedere economic, globalizarea poate fi receptată pe două paliere: (a) similaritate a condițiilor economice și a politicilor peste granițele naționale⁴; (b) mișcare accelerată peste barierele naționale și regionale ale "bunurilor"

² Samuel P. HUNTINGTON, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York, London, Toronto, Sydney: Simon & Schuster, 1996), 21-29.

³ Jean Nederveen PIETERSE, *Globalization and Culture: Global Mélange* (Rowman & Littlefield Publishers, 2009), 8.

⁴ H. P. GRAY, "Globalization versus Nationhood", n *Development and International Cooperation* 9, no. 16 (1993), 38.

economice, adică oameni, produse, capital, în special forme necorporale de capital (tehnologie, controlul activelor).⁵

În ordine istorico-antropologică, globalizarea este un proces istoric pe termen lung de creștere a interconectării la nivel mondial.⁶ Globalizarea înseamnă compresia spațiu-timp, ceea ce implică o interacțiune mai intensă într-un spațiu mai larg și într-un timp mai scurt decât înainte; cu alte cuvinte experiența unei lumi care își simte altfel granițele și limitele.⁷

În analiza sociologică, globalizarea se referă atât la comprimarea lumii, cât și la intensificarea conștientizării lumii ca un întreg⁸; un proces social în care constrângerile geografice asupra tiparelor sociale și culturale se retrag și în care oamenii sunt din ce în ce mai conștienți de această realitate⁹; un mecanism sau un ritm care aduce oamenii într-o proximitate articulată și intensifică dimensiunea diversităților culturale, religioase, lingvistice, rasiale și etnice.¹⁰

Din punct de vedere politic, globalizarea depășește granițele economicului, mass-mediei, tiparelor sociale și interesului general. Ca o provocare politică, procesul globalizării traversează spectrul ideologic și angajează mișcări sociale și politice la toate nivelurile. Aceasta implică o schimbare de paradigmă de la era statului național și a politicilor internaționale la politica de anvergură planetară.¹¹ Globalizarea este un proces obiectiv, empiric, de creștere a conectivității economice și politice, un proces subiectiv care se desfășoară în conștiință ca o conștientizare colectivă a interconectării

⁵ Charles OMAN, *Globalisation and Regionalisation: The Challenge for Developing Countries* (Paris: OECD, 1994), 56.

⁶ Jean Nederveen PIETERSE, "Globalization as Hybridization", în Mike FEATHERSTONE, Lash SCOTT and Robertson ROLAND (eds.), *Global Modernities* (London: Sage, 1995), 45.

⁷ IDEM, *Globalization and Culture: Global Mélange* (Rowman & Littlefield Publishers, 2009), 8.

⁸ Roland ROBERTSON, *Globalization: Social Theory and Global Culture* (London: Sage, 1992), 8.

⁹ Malcolm WATERS, *Globalization* (London: Routledge, 1995), 3.

¹⁰ Kwok PUI-LAN, *Globalization, Gender, and Peacebuilding. The Future of Interfaith Dialogue* (New York: Paulist Press, 2011), 3.

¹¹ PIETERSE, *Globalization and Culture: Global Mélange*, 7.

globale în creștere și o platformă de proiecte globalizatoare specifice care încearcă să modeleze condițiile globale.¹²

Din teoretizările lui Peter Beyer, pot fi extrase următoarele caracteristici ale implicațiilor dintre religie și globalizare: înțelegerea faptului că globalizarea este o extensie dincolo de granițele naționale ale procesului de modernizare, așa cum a fost experimentat în Occident; presupunerea că societățile sunt unități de analiză de bază ale căror limite coincid cu cele ale statelor naționale; ipoteza că renașterile religioase sunt o expresie a identităților tradiționale și o reacție împotriva modernității și că numai în cadrul culturii și auto-înțelegerii unei societăți moderne poate exista un concept de tradiție; presupunerea că există o distincție între sferele religioase private și publice în toate societățile moderne; înțelegerea analizei sociologice ca o caracterizare complexă a obiceiurilor, valorilor și structurilor predominante în societăți.¹³

Închei această secțiune, invocând definiția comprehensivă a globalizării dată de Miroslav Volf, definiție care sintetizează mai multe puncte:

Globalizarea ca proces planetar duce la o lume cu următoarele caracteristici: (a) un nivel ridicat de interconectivitate, în care informațiile, bunurile și serviciile circulă din ce în ce mai liber; (b) o interdependență de anvergură planetară, cu puține identități locale independente care dispar rapid; (c) o contragere a spațiului social, astfel încât întreaga planetă să devină «o nouă *localitate* (s.n.)» și indivizii din ea «cosmopolitani debarasați» (de identitatea structurală, n.n.); (d) o accelerare a timpului, cu inovații tehnologice și culturale care se succed într-un ritm accelerat și care împing tradițiile seculare din aria existenței; (e) o conștiință larg răspândită a lumii ca întreg; suntem extrem de conștienți de unitatea noastră,

¹² *Ibid.*, 16.

¹³ Peter BEYER, *Religion and Globalization* (London: Sage Publications, 1994); IDEM, "Globalization and the Institutional Modeling of Religions", în Peter BEYER and Lori BEAMAN (eds.), *Religion, Globalization and Culture* (Leiden, Boston: Brill, 2007), 167-186; IDEM, *Religion in Global Society* (Routledge, 2006).

dar luăm în calcul pluralitatea de culturi, religii, grupuri etnice, rase și altele asemenea.¹⁴

1.2. Dialectica *local-universal* în cultura globală emergentă

Dincolo de abordările de factură generală și definițională asupra globalizării, de altfel necesare pentru o încadrare cât mai justă a religiei în acest context dinamic contemporan, îmi propun să mă focusez pe anumite particularități ale globalizării, și anume *cultura globală emergentă*.¹⁵

Menționez faptul că *globalizarea* este un fenomen occidental, cel puțin la origine, în sensul că a fost generat de acest spațiu, dar care a pătruns în restul lumii non-occidentale. Răspunsul din partea societăților la acest tip de nouă realitate socială se situează pe o scară între acceptare și respingere, cu poziții intermediare de coexistență și sinteză. Există și o reacție religios-culturală vehementă împotriva globalizării din cel puțin două motive: în primul rând, globalizarea este generată de modernitate, iar discursul contra-modernității reprezintă un mare segment din hermeneutica religioasă a facțiunile fundamentaliste; în al doilea rând, riscul uniformizării, al omogenității particularităților identitare culturale și religioase în dinamica globalizării creează o serie de reticențe de a participa la această dinamică.¹⁶ Globalizarea este, în fond, o continuare, deși într-o formă intensificată și accelerată, a provocării durabile a modernizării. La nivel cultural, modernitatea este provocarea articulată a pluralismului: descompunerea tradițiilor locale și deschiderea mai multor opțiuni pentru credințe, valori și stiluri de viață. Mai mult decât atât, unele atitudini anti-globalizare nu se

¹⁴ Miroslav VOLF, *Flourishing. Why We Need Religion in a Globalized World* (New Heaven and London: Yale University Press, 2015), 40.

¹⁵ Allan BIRD and Michael J. STEVENS, "Toward an emergent global culture and the effects of globalization on obsolescing national cultures", în *Journal of International Management*, Volume 9, Issue 4 (2003): 395-407.

¹⁶ Vezi William A. STAHL, "Religious Opposition to Globalization", în Peter BEYER and Lori BEAMAN (eds.), *Religion, Globalization and Culture* (Leiden, Boston: Brill, 2007), 335-354.

limitează la câmpul dezbaterilor și al teoretizărilor, ci recurg la forme sociale de tip anarhist.¹⁷

Pe cale de consecință, mișcările anti-globale au devenit inexorabil parte din procesul globalizării în sine. Dacă pentru unii globalizarea implică promisiunea unei societăți civile internaționale, propice unei noi ere de pace și democratizare, pentru alții, implică amenințarea unei hegemonii economice și politice “americane”, consecința sa culturală fiind o lume omogenizată care seamănă cu un fel de “Disneyland metastazat”. Dar aceste poziții anti-globalizare pot avea un efect benefic, în sensul că pot ajusta, prin critica lor, vectorul globalizării pe tipare benefice atât comunităților, cât și indivizilor. În fond, omul este scos sau, altfel zis, provocat să iasă din universul lui spre relaționarea cu universul celuilalt, situat în aceeași proximitate spațială și comunicațională. Chiar și într-o ordine teologică, omul este persoană și persoana poate fi gândită edificator și plenar ca entitate relațională.

În acest context al analizei mele, consider că remarcile lui Roland Robertson sunt mai mult decât stimulative pentru o receptare corectă a culturii emergente a globalizării. În discursul globalizării, religia a fost tratată în termeni de tradiții religioase “locale”, care sunt puse în mișcare de forțele acestui fenomen. S-au formulat două opinii în acest sens. Unii teoreticieni ai acestui fenomen echivalează globalizarea cu *omogenizarea* culturii și a practicii sociale. În contrast, există cei care conceptualizează globalizarea ca un amestec complex de *omogenitate* și *eterogenitate*, ce implică *universalizarea particularității și diferenței*, precum și *particularizarea universalității și a identității*. Astfel, globalizarea este fie o modalitate de supraviețuire a religiei tradiționale, fie o dezvoltare empirică care oferă oportunitatea unei regândiri a religiei în sine, precum și noi dezvoltări în domeniul ei.¹⁸

¹⁷ Pentru mișcări culturale, sociale și religioase anti-globalizare, vezi: Shmuel N. EISENSTADT, “Contemporary Globalization and New Civilizational Formations”, în J. SHEFFIELD, A. KOTOTAYEV, L. GRININ (eds.), *Globalization. Yesterday, Today, and Tomorrow* (Emergent Publications, 2013), 115-120.

¹⁸ Roland ROBERTSON, “Anti-Global Religion?”, în Mark JUERGENSMEYER, *The Oxford Handbook of Global Religions* (Oxford University Press, 2006), 613.

Indiferent de sfera contestării sau aprobării (teoretice) a acestui fenomen, care dictează ritmul societății de astăzi, *globalizarea* este o realitate incontestabilă. Înainte de a vorbi despre relația dintre *globalizare* și *religie*, consider că este oportun să aduc în prim plan remarcile lui Peter L. Berger despre “cultura globală emergentă”¹⁹, referindu-se la dimensiunea *culturală* a acestui fenomen, în registrul căreia intră și componenta religioasă, cu toții factorii asociați și identitari. Globalizarea culturală este un fenomen prin care experiența vieții de zi cu zi, influențată de difuzarea mărfurilor și ideilor, reflectă o standardizare a expresiilor culturale din întreaga lume. Propulsată de eficiența sau atracția comunicațiilor digitale, a comerțului electronic, a culturii populare și a călătoriilor internaționale, globalizarea a fost văzută ca o tendință spre omogenitate, care va face ca experiența umană să fie peste tot la fel.²⁰ Totuși, aceasta pare a fi o supraevaluare a fenomenului. Deși există într-adevăr influențe de omogenizare, ele sunt departe de a crea ceva asemănător unei singure culturi mondiale.²¹

¹⁹ Pentru Peter L. BERGER (“The Cultural Dynamics of Globalization”, în Peter L. BERGER and Samuel P. HUNTINGTON, *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World* (Oxford University Press, 2002), 2), “cultura este înțeleasă în sensul său științific social convențional, ca o sumă de credințe, valori și stiluri de viață ale oamenilor în existența lor de zi cu zi”. În cea mai mare parte a secolului XX, antropologii au definit cultura ca un set comun de credințe, obiceiuri și idei care ținneau oamenii împreună în grupuri recunoscute, auto-identificate. Unii cercetători din aria mai multor discipline au contestat această noțiune de coerență culturală, mai ales că a devenit evident că membrii grupurilor strâns legate aveau viziuni radical diferite despre propria lume socială. Cultura nu mai este percepută ca un sistem de cunoaștere moștenit de la strămoși. Drept urmare, mulți sociologi tratează acum cultura ca pe un set de idei, atribute și așteptări care se schimbă pe măsură ce oamenii reacționează la circumstanțe în schimbare. La sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI, prăbușirea barierelor impuse de blocul comunist și intensificarea fulminantă a comerțului electronic au accelerat viteza schimbărilor sociale pe tot mapamondul. Termenul de *cultură locală* este frecvent utilizat pentru a caracteriza experiența vieții de zi cu zi în localului specific, identificabil. Acesta reflectă sentimentele de adevare, confort și corectitudine ale oamenilor - atribute care definesc preferințele personale și gusturile în schimbare. Având în vedere puterea culturilor locale, este dificil de argumentat că există o cultură globală. Cf. James L. WATSON, “Cultural globalization”, în *Encyclopedia Britanica*, 4 Nov. 2020, <https://www.britannica.com/science/cultural-globalization> (accesat 17 februarie 2021).

²⁰ BERGER, “The Cultural Dynamics of Globalization”, 2.

²¹ WATSON, “Cultural globalization”.

Pe de altă parte, globalizarea evidențiază multiculturalitatea. Dezbaterile contemporane cu privire la problemele societății multiculturale și postmoderne au multe paralele interesante cu dezbaterile din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, adică timpul fragmentării religioase europene în urma Reformei. Ideea comunitară, conform căreia avem nevoie de o identitate națională comună pentru a ne menține societatea coagulată, este paralelă cu credința că fiecare națiune are nevoie de o religie comună, stabilită. Rezerva față de societatea postmodernă și multiculturală își are principiul în reticența, chiar frica, față de societatea europeană din secolul al XVII-lea, când s-a experimentat pluralitatea religioasă, și se bazează pe ideea că această pluralitate ar genera conflicte care duc, într-un final, la destrămarea societății.

Cultura globală emergentă ar fi o poziție mediană între două extreme: relativizarea accentuată și fanatismul reactiv, deci o poziție de mijloc între acceptare și rezistență militantă, între omogenitatea globală și izolarea locală.

Peter L. Berger menționează următorii factori promotori ai acestei culturi: (1) Limba engleză, în forma sa americană și nu în cea britanică, este *koîna* culturii globale emergente. Fiecare limbaj poartă cu sine o încărcătură culturală de conotații cognitive, normative și chiar emoționale.²² (2) Cultura globală emergentă este difuzată atât prin vehicule de elită, cât și prin vehicule populare. Probabil că cel mai important vehicul de elită este ceea ce Samuel Huntington a numit "cultura Davos"²³, după întâlnirea anuală a *World Economic Forum* din 1971, care continuă și astăzi. Acest forum întrunește lideri politici și oameni de afaceri, constituindu-se ca un motor care generează vectori în economia globală. (3) "Cultura clubului facultății" este o rețea internațională de oameni care împărtășesc valori, atitudini și obiective de cercetare similare. Deși nu sunt la fel de bogați sau privilegiați ca omologii lor din Davos, membrii acestui club internațional al facultăților au o influență foarte mare prin asocierea lor cu instituțiile

²² BERGER, "The Cultural Dynamics of Globalization", 3.

²³ Davos este un oraș elvețian care găzduiește întâlnirea anuală a *World Economic Forum*.

de învățământ din întreaga lume, contribuind la promovarea feminismului, ecologismului, drepturilor omului, multiculturalismului, precum și politica și stilurile de viață care întruchipează aceste ideologii.²⁴ (4) Cea mai vizibilă manifestare a culturii globale rezidă în emergența și extensiunea culturii populare, de la vestimentație (branduri), până la mâncare (McDonald's) și media.²⁵ (5) Un alt factor cheie este diferențierea între consumul "sacramental" și consumul "non-sacramental", desigur într-o manieră figurativă și într-o cheie antropologică. Un anumit consum al culturii populare globalizatoare este destul de "nesacramental". Un hamburger este doar un hamburger. Dar consumul unui hamburger, mai ales atunci când are loc într-un restaurant McDonald's, este un semn vizibil al participării reale sau imparate la modernitatea globală.²⁶ (6) Protestantismul evanghelic, în special în versiunea sa penticostală, este cea mai importantă mișcare populară care servește ca vehicul al globalizării culturale.²⁷

Analizele teoretice au demonstrat că globalizarea nu este o forță atotputernică, unidirecțională, care nivelează totul în calea sa. De exemplu, defalcarea timpului și a spațiului este ilustrată cel mai bine de influența teză a "satului global" propusă de Marshall McLuhan în 1962.²⁸ Comunicarea instantanee, a anticipat McLuhan, va distruge dezechilibrele de putere bazate pe geografie și va crea un sat global. Noțiunea lui McLuhan despre *satul global* presupunea răspândirea mondială a televiziunii, care aduce evenimente îndepărtate în casele telespectatorilor de pretutindeni. Bazându-se pe acest concept, McLuhan a susținut că toate comunicațiile accelerate produc o "implozie" a experienței personale - adică evenimentele îndepărtate sunt aduse în atenția imediată a oamenilor din întreaga lume.²⁹ Este

²⁴ BERGER, "The Cultural Dynamics of Globalization", 4.

²⁵ *Ibid.*, 6.

²⁶ *Ibid.*, 7.

²⁷ *Ibid.*, 8.

²⁸ Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* (University of Toronto Press, 1962), 21, 31.

²⁹ WATSON, "Cultural globalization".

suficient de evident acest lucru dacă reflectăm asupra dimensiunii globalizatoare a unui meci de fotbal din circuitul unui campionat mondial sau european. Sute de mii, milioane de priviri din diferite țări și culturi sunt antrenate într-o participare amplu televizată. Putem deduce că experiența generată de globalizare nu este nivelare, ci *participare* la alteritatea culturală, facilitată de noile tehnici de comunicare și mobilitate.

În 1990, David Harvey a susținut că tiparul postmodern se caracterizează printr-o "compresie spațiu-timp", care apare din noile tehnici de călătorie, precum călătoriile aeriene și din utilizarea permanentă a noilor tehnici de comunicare, precum telefoanele, fax, e-mail și a rețelele sociale.³⁰ Este ușor vizibil astăzi că ceea ce s-a anticipat acum câteva decade, a devenit o realitate concretă. Facebook-ul sau Instagram-ul ajustează identitatea unei persoane într-o vizibilitate globală. Practic, circulația culturilor identitare permite indivizilor să participe la relații sociale extinse, care trec dincolo de frontierele naționale și regionale. Globalizarea culturală implică formarea de norme și cunoștințe comune cu care oamenii își asociază identitățile culturale individuale și colective.³¹

Există și o serie de provocări și riscuri ale globalizării culturale, deoarece avansează un anumit tip de *hibridizare* umană, despre care vorbește Jan Pieterse³², o *omogenizare* în sensul unei transformări a

³⁰ David HARVEY, *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change* (Cambridge & Oxford: Blackwell, 1990), 284-307.

³¹ BERGER, "The Cultural Dynamics of Globalization", 2.

³² Jean Nederveen PIETERSE definește *hibridizarea* într-un dublu sens: (a) *hibridizare structurală*, adică apariția unor noi forme mixte de cooperare socială și (b) *hibridizare culturală* sau dezvoltarea culturilor prin amestecuri trans-locale. Teorizând hibriditatea, J. N. Pieterse utilizează două concepte distincte: *cultura teritorială* și *cultura trans-locală*. În ceea ce privește formele culturale, hibridizarea este definită ca modalitatea prin care formele se separă de practicile existente și se recombina cu forme noi în practici noi. Acest principiu se aplică și formelor structurale de organizare socială. Pe de altă parte, globalizarea înseamnă întărirea sau desfășurarea în tandem cu localismul, ca în formula "gândeți global, acționați local". În consecință, hibridizarea este o realitate fluidă, un raport al universalului și al localului încorporați în experiența globalizării. (PIETERSE, *Globalization and Culture: Global Mélange*, 4, 65-94).